

Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych

**redakcja naukowa
BERNARD WIŚNIEWSKI**

SZCZYTNO 2011

Recenzenci

prof. dr hab. Jerzy Wolanin
prof. dr hab. Jarosław Wolejszo
dr hab. Arkadiusz Letkiewicz

Opracował zespół w składzie:

dr hab. Włodzimierz Chojnacki — 1.2., 2., 2.1., 3., 3.1., 3.2., 3.3., 4., 4.1., 4.2.
dr hab. Marian Cieślarczyk — 1.1., 6., 6.1., 6.2., 6.3.
dr hab. Andrzej Czupryński — 5., 5.1., 5.2., 5.3.
dr Włodzimierz Fehler — 1.3., 1.4.
prof. dr hab. Waldemar Kaczmarek — 2.3.
prof. dr hab. Jadwiga Stawnicka — 7., 7.1., 7.2., 7.3., 7.4., 7.5., 7.6., 7.7.
dr hab. Janusz Świniarski — 2., 2.1., 3., 3.1., 3.2., 3.3., 4., 4.1., 4.2.
dr hab. Bernard Wiśniewski — Wstęp, 1., 1.1., 1.2., 2., Zakończenie

Projekt okładki

Jan Napiórkowski

Redakcja Wydawcy

Anna Bryczkowska
Danuta Kieczmerska
Beata Miszczuk

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno 2011

ISBN 978-83-7462-301-8

Druk i oprawa:

Wydział Wydawnictw i Poligrafii

Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12–100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. (89) 621 51 02, faks (89) 621 54 48

e-mail: wwip@wspol.edu.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. POJĘCIE ORAZ TYPOLOGIE BEZPIECZEŃSTWA I ZAGROŻEŃ	9
1.1. Współczesne rozumienie bezpieczeństwa	12
1.2. Główne typy bezpieczeństwa	19
1.3. Percepcja zagrożeń	24
1.4. Podział zagrożeń	31
2. KONCEPCJE ORAZ WYZNACZNIKI BEZPIECZEŃSTWA	39
2.1. Integracyjne i dezintegracyjne podejścia do bezpieczeństwa	42
2.2. Diagnostowanie bezpieczeństwa	49
2.3. Prognozowanie bezpieczeństwa	55
3. TRANSFORMACJA BEZPIECZEŃSTWA	67
3.1. Bezpieczeństwo w nauce o cywilizacji	69
3.2. Bezpieczeństwo w nauce o złożoności	74
3.3. Podstawy cybernetyczno-technologicznej wiedzy o bezpieczeństwie	79
4. BEZPIECZEŃSTWO A NAUKA	87
4.1. Miejsce bezpieczeństwa jako kategorii ogólnej w nauce	90
4.2. Bezpieczeństwo jako dyscyplina naukowa	100
5. WŁAŚCIWOŚCI BADAŃ NAUKOWYCH BEZPIECZEŃSTWA	107
5.1. Cechy i funkcje badań bezpieczeństwa	109
5.2. Obiekt i przedmiot badań bezpieczeństwa	118
5.3. Poznanie bezpieczeństwa	120
6. METODY BADAŃ W NAUKACH O BEZPIECZEŃSTWIE	131
6.1. Zarys sytuacji problemowej	134
6.2. Metody badań	136
6.3. Stosowanie metod badawczych w naukach o bezpieczeństwie	141

7. PISARSTWO NAUKOWE W BADANIACH BEZPIECZEŃSTWA	149
7.1. Zadania i zasady pisarstwa naukowego	151
7.2. Rodzaje pisarstwa naukowego	153
7.3. Język pracy naukowej	155
7.4. Zagadnienia terminologii naukowej	156
7.5. Styl pisarstwa naukowego	157
7.6. Struktura pracy naukowej	160
7.7. Gatunki stylu naukowego	163
ZAKOŃCZENIE	165
BIBLIOGRAFIA	167

WSTĘP

Odpowiedzialność za bezpieczeństwo spoczywa na wszystkich. Można ją przypisać wszystkim instytucjom państwowym. W zakresie swoich kompetencji odpowiedzialność taką ponoszą również organizacje pozarządowe i stowarzyszenia. Częścią odpowiedzialności za bezpieczeństwo obciążone jest społeczeństwo — obywatele naszego państwa, funkcjonujący w różnego rodzaju grupach, wspólnotach oraz społecznościach. Z odpowiedzialności tej nie są zwolnieni pracownicy naukowcy i naukowo-dydaktyczni. Wydaje się, że to właśnie na nich spoczywa główny ciężar odpowiedzialności za bezpieczeństwo. Ich praca stanowić może podwaliny pod budowę racjonalnie uzasadnionych systemów bezpieczeństwa, konstruowanych w skali makro i mikro z myślą o niezagrożonym bycie i możliwości rozwoju podmiotu troski wszelkich instytucji państwowych i pozapaństwowych, tj. człowieka.

Badacze bezpieczeństwa korzystają z osiągnięć wielu dziedzin, dyscyplin naukowych, co nie jest złe. Do nauk tych, jak zauważa R. Kulczycki, „w pierwszej kolejności zaliczyć wypada nauki tkwiące merytorycznie »korzeniami« w naukach bazowych — przyrodniczych, humanistycznych i społecznych, takich przede wszystkim, jak: politologia, systemologia, nauki wojskowe, ekonomia, nauki techniczne”¹. Nie jest niczym złym korzystanie także z wiedzy poprzednio stworzonej, bo na tym między innymi opiera się postęp nauki, co podkreśla W.I.B. Beveridge. Zauważa on jednocześnie, że „odkrywczy są ludźmi, którzy dostarczają zworników do łuków budowli i ukazują światu całkowitą strukturę dzieł wznoszonych głównie przez swych poprzedników (...). Zdarza się, że zasada lub technika powstała w jednej dziedzinie wiedzy, po przeniesieniu do innej dziedziny staje się dla niej podstawą rozwoju (...). Większość odkryć znajduje szersze zastosowanie w dziedzinach, do których zostały przeniesione, niż w tych w których powstały. W tych nowych dziedzinach stają się one często narzędziami ułatwiającymi dalsze odkrycie”².

Współczesne i prognozowane zagrożenia godzące w bezpieczeństwo wymuszają prowadzenie intensywnych badań nad źródłami ich powstawania, skutecznymi formami i metodami ich wykrywania, monitorowania, ograniczania oraz ewentualnego likwidowania skutków ich wystąpienia. Zagrożenia te wymuszają dodatkowo konieczność upowszechniania wiedzy o bezpieczeństwie³.

¹ R. Kulczycki, *Bezpieczeństwo a nauka i dydaktyka* [w:] *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, (red.) K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Bielsko-Biała 2007, s. 283.

² W.I.B. Beveridge, *Sztuka badań naukowych*, Warszawa 1963, s. 147.

³ R. Kulczycki, *wyd. cyt.*, s. 272.

Problematyka badań bezpieczeństwa zaprezentowana w niniejszej pracy, nie znalazła jeszcze swego ostatecznego rozstrzygnięcia, ze względu na nową jakościowo sytuację związaną z wyodrębnieniem nauk o bezpieczeństwie. Niewątpliwą zachętą do podjęcia trudu opracowania niniejszej pracy jest dorobek pracowników wielu krajowych ośrodków akademickich prowadzących prace badawcze nad bezpieczeństwem w sposób rozłączny.

Zarysowana powyżej sytuacja pozwoliła określić przedmiot dociekań autorów, którzy zadali pytanie: Jakie podstawowe zakresy problemowe można wyodrębnić w badaniach nad bezpieczeństwem? Tak określony przedmiot badań wynika z tego, iż obecnie brak jest naukowo uzasadnionych zasad organizacji i norm regulujących problemy badań nad bezpieczeństwem.

Na podstawie zaprezentowanej powyżej sytuacji problemowej założono, iż celem niniejszej pracy będzie: ustalenie zakresu znaczeń takich pojęć, jak bezpieczeństwo oraz zagrożenie i na tej podstawie określenie miejsca bezpieczeństwa we współczesnej nauce, a także skutecznych metod badania bezpieczeństwa i ich pisarskiego opracowania.

Żałożono jednocześnie, że zaprezentowany powyżej cel główny będzie możliwy do osiągnięcia przez rozwiązanie niżej przedstawionych celów szczegółowych:

- poznawczego, zawierającego się w odpowiedzi na pytanie: Jak organizować badania bezpieczeństwa?
- diagnostycznego, pozwalającego znaleźć odpowiedź na pytanie: Jaki jest aktualny stan wiedzy dotyczącej badań bezpieczeństwa?
- weryfikacyjnego, umożliwiającego odpowiedź na pytanie: Jakie prawidłowości decydują o skutecznym prowadzeniu badań bezpieczeństwa i prezentowaniu ich wyników?

Tak sformułowane cele wpłynęły na ostateczny kształt problemów badawczych, wyodrębnionych i rozwiązywanych przez autorów. Odnosiły się one do odpowiedzi na pytania:

- Jakie miejsce zajmowało i jaką rolę odgrywało bezpieczeństwo w nauce do czasu wyodrębnienia nauk o bezpieczeństwie?
- Jak wyodrębnienie nauk o bezpieczeństwie wpłynie na badanie tego zjawiska?

Autorzy uznali, że cele niniejszej pracy zostaną osiągnięte, a wyodrębnione problemy rozwiązane, jeśli w swej pracy zastosują podejście systemowe oraz sytuacyjne. Pierwsze z nich pozwoliło na eksponowanie związków pomiędzy bezpieczeństwem a nauką. Z kolei drugie stworzyło możliwość skoncentrowania się na istocie naukowo uzasadnionych badań bezpieczeństwa.

W trakcie badań przeprowadzono analizę i krytyczną ocenę piśmiennictwa naukowego odnoszącego się do bezpieczeństwa, jego obecności w nauce oraz badań nad nim.

Zaprezentowanym celom niniejszego opracowania podporządkowano strukturę pracy, na którą składa się siedem rozdziałów odzwierciedlających podejmowane obszary dociekań autorów, poprzedzone wstępem i zwieńczone zakończeniem. Integralną częścią pracy jest również obszerna bibliografia.

W rozdziale pierwszym przedstawiono sposoby postrzegania pojęcia bezpieczeństwa oraz zagrożenie z różnych perspektyw badawczych. Istotną jego składową jest także typologiczny podział bezpieczeństwa i zagrożeń. Na bazie istniejących definicji i poglądów sformułowano propozycje ujmowania i definiowania pojęcia w różnych kontekstach.

Rozdział drugi poświęcono wskaźnikom bezpieczeństwa. Na tę część opracowania złożyły się rozważania dotyczące podejścia integracyjnego i dezintegracyjnego do bezpieczeństwa oraz jego diagnozowaniu i prognozowaniu. W rozdziale tym zaprezentowano również szkic analitycznego modelu niewymiernego (nieuchwytnego) bezpieczeństwa.

W rozdziale trzecim przedstawiono bezpieczeństwo, jako przedmiot rozległe zakrojonych badań interdyscyplinarnych. Takie założenie sprawiło, iż w tej części opracowania znalazły swe miejsce rozważania odnoszące się do obecności bezpieczeństwa w nauce o cywilizacji i złożoności. Rozdział ten zwieńczony został refleksjami dotyczącymi podstaw cybernetyczno-technologicznej wiedzy o bezpieczeństwie.

Natomiast rozdział czwarty poświęcony jest określeniu miejsca bezpieczeństwa jako kategorii ogólnej w nauce oraz przedstawieniu tej dyscypliny jako naukowej.

Rozdział piąty poświęcono właściwościom badań naukowych bezpieczeństwa. Kryterium to sprawiło, iż w tej części opracowania zawarto zapamiętania odnoszące się do cech i funkcji badań bezpieczeństwa, obiektu i przedmiotu jego badań, a także problemów poznania bezpieczeństwa.

Rozdział szósty w całości odnosi się do problemów metod badań w naukach o bezpieczeństwie. Omówione zostały w nim badawcze i praktyczne strony ich stosowania w procesie eksploracji bezpieczeństwa.

W rozdziale siódmym zwrócono uwagę na niektóre komponenty pisarstwa naukowego, omówiono jego zadania i zasady oraz rodzaje. Uwagi o charakterze ogólnym dotyczyły swoistości języka pracy naukowej. Wychoząc od szerokiego ujęcia stylu zwrócono uwagę na styl pisarstwa naukowego, terminologię oraz strukturę pracy naukowej. Wskazano także gatunki stylu naukowego. Rozdział ten pretenduje do miana kompletnego zbioru wyróżników stylu naukowego jako typu.

O podjęciu decyzji o opracowaniu niniejszej pracy zdecydowała konieczność prowadzenia badań nad bezpieczeństwem. Jest ona konsekwencją wyzwań i zagrożeń współczesności. Do prowadzenia badań, w sposób oczywisty, predysponowane są ośrodki naukowo-dydaktyczne. Na-

tomiast popularyzację wyników tych badań w formie edukacji, powinny prowadzić wszystkie instytucje państwowe i pozapaństwowe⁴.

Niniejsze opracowanie ze względu na złożoność rozpatrywanego problemu nie wyczerpuje w pełni problematyki stanów nadzwyczajnych państwa. Może ono jednak stanowić zarówno materiał pomocniczy dla badaczy problematyki stanowiącej jego istotę, jak również może zostać wykorzystane w procesach szkolenia na różnych poziomach nauczania.

Publikacja ta jest efektem pracy zespołowej osób, które zajmują się problemami bezpieczeństwa w uznanych ośrodkach akademickich, takich jak: Akademia Obrony Narodowej, Wojskowa Akademia Techniczna, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy w Kielcach. Należy jednocześnie zauważyć, iż udział przedstawicieli wielu ośrodków akademickich w zespole autorskim wskazuje na potrzeby dalszej naukowej penetracji obszarów zasygnalizowanych w niniejszym opracowaniu.

Oddawane do rąk czytelników opracowanie nie mogłoby powstać bez życzliwości wielu osób, które zachęcały autorów do wysiłku i służyły stosowną pomocą. Za ich życzliwość i serdeczność autorzy składają serdeczne podziękowania.

⁴ B. Wiśniewski, *Obronność państwa a obszar odpowiedzialności resortu spraw wewnętrznych i administracji*, Warszawa 2005, s. 90–95.

1. POJĘCIE ORAZ TYPOLOGIE BEZPIECZEŃSTWA I ZAGROŻEŃ

Potrzeba bezpieczeństwa jest mocno związana z grupą potrzeb fizjologicznych. Niektórzy psychologowie w swoich koncepcjach motywacyjnych działań ludzi traktują je łącznie, zaliczając do potrzeb egzystencjalnych lub niższego rzędu. „Każda jednostka stara się strzec, na ile może, swych własnych dóbr i ochraniać je przed wszelką szkodą. Ale zdana na własne siły nie byłaby w stanie trzymać nad nimi straży bez przerwy (...). Człowiek chroni swe dobra przed niebezpieczeństwem, gdy stwarza swym działaniem taki stan rzeczy, że albo zgoła nie może zniszczyć tego dobra żadne działanie szkodliwe czy wręcz rozmyślnie nieprzyjazne albo, że jest to poważnie utrudnione”⁵. Z realizacją tej potrzeby związane jest eliminowanie zagrożeń oraz minimalizacja skutków ich ewentualnego wystąpienia.

Zarówno bezpieczeństwo, jak i zagrożenia podlegają gwałtownym oraz dynamicznym przeobrażeniom. Troska o bezpieczeństwo oraz wszechobecne poczucie zagrożeń spowodowane wzrostem przestępczości, rozbudowującymi się organizacjami mafijnymi i terrorystycznymi, prezentowaniem w mediach scen przemocy oraz nasilającymi się zjawiskami agresji w zachowaniach ludzi, katastrof i awarii technicznych wymusza poszukiwanie metod gwarantujących likwidację lub chociażby ograniczenie negatywnych zjawisk. Jednak pomimo rozległego zainteresowania problemami bezpieczeństwa nie wypracowano dziś jednolitego, uporządkowanego systemu pojęciowego, który w zależności od intencji autorów przekazu, prezentuje szerokie lub wąskie pojmowanie zagadnienia nie dając możliwości określenia ich zakresów⁶.

Ostatnie lata obfitowały w dramatyczne wydarzenia godzące w bezpieczeństwo wielu podmiotów. Towarzyszy im stale rosnąca potrzeba zdobywania wiedzy z zakresu bezpieczeństwa, przez coraz szersze rzesze. Nie ma w tym nic dziwnego. Każdy ma jednak prawo do bezpiecznego życia, każdy, na miarę swych możliwości, o nie się troszczy⁷.

W miarę upływu lat poszukiwano jednoznacznych określeń dwóch nierozłącznych pojęć, jakimi są „bezpieczeństwo” i „zagrożenie”. Zmieniały się poglądy na temat ich typologii. Odzwierciedleniem tych poszukiwań i zmian są poglądy teoretyków, które zgodnie z przyjętą formułą wypowiedzi przedstawiono w kolejnych częściach niniejszego rozdziału.

⁵ C. Znamierowski, *Szkoła prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa 1988, s. 80, 83.

⁶ Por. *Bezpieczeństwo to wspólna sprawa. Ochrona bezpieczeństwa publicznego — rozwiązania systemowe w skali kraju i regionu. Materiały poseminaryjne*, (red.) J. Fiebig, M. Róg, A. Tyburska, Szczytno 2002, s. 3.

⁷ R. Kulczycki, *wyd. cyt.*, s. 272.

1.1. Współczesne rozumienie bezpieczeństwa

W piśmiennictwie dotyczącym przedmiotu rozważań można znaleźć wiele definicji pojęcia „bezpieczeństwo”. Etymologia słowa „bezpieczeństwo” w wielu językach (także w polskim) uwydatnia pierwotność poczucia zagrożenia w stosunku do poczucia pewności swego zabezpieczenia („bezpieczy”, czyli bez wystarczającej ochrony)⁸. Źródłem pojęcia „bezpieczeństwo” należy poszukiwać w łacińskim słowie *securitas*, które z kolei pochodzi od *sine cura*, oznaczającego dosłownie stan „bez pieczy”⁹.

Słownik języka polskiego określa bezpieczeństwo, jako stan niezagrożenia, spokoju, pewności¹⁰. Przytoczona powyżej definicja określa bezpieczeństwo mianem stanu.

Bezpieczeństwo jest również świadomością, że w obliczu zagrożeń lub symptomów ich wystąpienia, stan rzeczy — w jakim się znajduje określony podmiot — pozwala mu czuć się bezpiecznie¹¹.

Określając obszar bezpieczeństwa dookreśla się go używając zwrotów — osobiste, publiczne, powszechne, narodowe, energetyczne, gospodarcze, regionalne, lokalne itd. Współcześnie bezpieczeństwo jest gwarantem rozwoju społeczeństwa i jego przetrwanie, jest stanem (nietrwałym, wymagającym ciągłej troski), który daje poczucie pewności, gwarantuje jego zachowanie oraz daje szansę na przyszły rozwój¹².

Osiągnięcie i utrzymanie tego stanu (procesu) niezagrożenia, zgodnie z poglądami A. Maslova, jest jedną z najważniejszych potrzeb człowieka, silnie związaną z grupą potrzeb fizjologicznych. Niektórzy psychologowie, a wśród nich C.P. Alderfer, w swych koncepcjach potrzeby te traktują łącznie, określając mianem potrzeb egzystencji lub niższego rzędu¹³. Potrzeby bezpieczeństwa stają się dzisiaj dotkliwym stanem braku i egzystencjalnego dyskomfortu¹⁴. Przez potrzeby społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa narodowego należy rozumieć „powszechnie uświadomione i konieczne dążenia do przygotowania państwa na wszystkich szczeblach i we wszystkich dziedzinach jego organizacji dla ciągłej i skutecznej ochrony i obrony inte-

⁸ Por. J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 15.

⁹ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych [w:] Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, (red.) D.B. Bobrov, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 3.

¹⁰ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978, s. 147.

¹¹ Zob. J. Delumeau, *Skrzydła anioła. Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w dawnych czasach*, Warszawa 1998, s. 9–20.

¹² *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 13.

¹³ M. Romanowska, *Podstawy organizacji i zarządzania*, Warszawa 2001, s. 47.

¹⁴ Zob. Wstęp [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a transdyscyplinarność*, t.1, (red.) E. Jarmoch, A.W. Świdorskiego, I.A. Trzpił, Siedlce 2009, s. 5–6.

resów i wartości narodowych przed zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi w warunkach niepewności i postępu — zapewniające przetrwanie narodu i jego wartości, pomyślność i dobrobyt oraz tworzenie korzystnych warunków rozwoju dla obecnych i przyszłych pokoleń¹⁵. Istotę bezpieczeństwa w sensie praktycznym ujmuje S. Koziej. „Jeśli mówimy o dynamicznym zjawisku (procesie) bezpieczeństwa danego podmiotu, mamy na myśli tę dziedzinę jego aktywności, która zmierza do zapewnienia możliwości przetrwania, rozwoju i swobody realizacji własnych interesów w konkretnych warunkach, poprzez wykorzystywanie okoliczności sprzyjających (szans), podejmowanie wyzwań, redukcjonowanie ryzyka oraz przeciwdziałanie (zapobieganie i przeciwstawianie się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów¹⁶”.

Podjęcie próby zdefiniowania bezpieczeństwa jakiegokolwiek podmiotu nierozzerwalnie związane jest z określeniem jego podstawowych wartości, czyli cech decydujących o jego istnieniu. „Nie można rozważać subiektywnego stanu jakiegoś podmiotu, jakim jest jego bezpieczeństwo, bez realnego istnienia tegoż podmiotu. Podmioty abstrakcyjne niczego nie czują, a zatem nie mogą czuć się ani bezpieczne, ani zagrożone. Wobec powyższego o bezpieczeństwie można mówić jedynie w odniesieniu do podmiotów rzeczywistych, realnie istniejących. Ta konstatacja definiuje zasadniczą grupę zagrożeń dowolnego podmiotu, jakimi są zagrożenia jej bytu. W odniesieniu do dwóch zasadniczych podmiotów — człowieka i państwa, do grupy tej należą zagrożenia dla życia człowieka oraz atrybutów państwa, ponieważ państwo tracące jeden z przypisanych mu atrybutów przestaje być państwem, czyli przestaje istnieć¹⁷”.

Typologia bezpieczeństwa w nauce stosunków międzynarodowych uwzględnia wiele kryteriów. R. Zięba wyróżnia kryteria: podmiotowe, przedmiotowe, przestrzenne, czasowe, a także sposobu organizowania¹⁸. Wydaje się, iż w środowisku międzynarodowym najważniejszym jest indikator podmiotowy. Przyjmując takie założenie można stwierdzić, iż „podmiotem bezpieczeństwa mogą być (...) wszystkie jednostki mające własne interesy i wyrażające ambicje realizacji tych interesów¹⁹”. Można do nich zaliczyć między innymi narody czy też wspólnoty międzynarodowe. W stosunku do wyżej wymienionych podmiotów można wyznaczyć bezpieczeństwo narodowe oraz międzynarodowe²⁰.

¹⁵ J. Marczak, *Potrzeby i udział społeczeństwa w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Wojskowe wsparcie władz cywilnych i społeczeństwa — założenia przygotowania i użycia, część 2* (opracowanie końcowe), kier. nauk. W. Kitzler, Warszawa 2004, s. 94.

¹⁶ S. Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006, s. 7.

¹⁷ J. Prońko, *Bezpieczeństwo państwa. Zarys teorii problemu i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2007, s. 9.

¹⁸ Zob. R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa...*, s. 6–7.

¹⁹ S. Koziej, *Między piekłem...*, s. 7.

²⁰ Tamże.

Istotną cechą społeczności ludzkiej jest to, iż może ona funkcjonować na zasadzie przymusowych bądź dobrowolnych wzajemnych powiązań jej członków. „Każda jednostka stara się strzec, ile może, swych własnych dóbr i ochraniać je przed wszelką szkodą. Ale zdana na własne siły, nie byłaby w stanie trzymać nad nimi straży bez przerwy (...). Człowiek chroni swe dobra przed niebezpieczeństwem, gdy stwarza swym działaniem taki stan rzeczy, że albo zgoła nie może zniszczyć tego dobra żadne działanie szkodliwe czy wręcz rozmyślnie nieprzyjazne, albo że jest to poważnie utrudnione”²¹.

Określeń „bezpieczeństwo” można przywoływać wiele. Ograniczono się jednak do zaledwie kilku oddających istotę problemu.

Mianem „bezpieczeństwo” R. Zięba określa: stan i poczucie pewności oraz wolność od zagrożeń²². Definiując bezpieczeństwo J. Stańczyk podnosi sprawę pewności, podobnie jak R. Zięba, i zauważa, iż „w najbardziej dosłownym znaczeniu bezpieczeństwo jest rzeczywiście identyczne z pewnością (...) i oznacza brak zagrożenia (...) fizycznego albo ochronę przed nim”²³. Zupełnie inne stanowisko prezentuje C.F. de Vaugelas, który uważa, że „bezpieczeństwo” to coś zupełnie innego niż „pewność”, „zabezpieczenie” czy „zaufanie”. Ogólnie „wyraża ono (...) uzasadnione lub nie przekonanie, iż jest się poza zasięgiem wszelkiego zagrożenia”²⁴.

Jak nie trudno zauważyć, istotnymi aspektami bezpieczeństwa są: brak zagrożenia i poczucie pewności, które mogą być zarówno obiektywne, jak i subiektywne, a w związku z tym wymierne i niewymierne²⁵. Bezpieczeństwo ma miejsce „jedynie wówczas, gdy nie występują jednocześnie: rzeczywiste zagrożenie (czynnik obiektywny) i jego poczucie (czynnik subiektywny)”²⁶. Podstawowe i pierwotne znaczenie słowa „bezpieczeństwo” było przypisane sferze subiektywnej i oznaczało brak lęku, troski, strachu, a tym samym zaufanie i zabezpieczenie²⁷.

Wielorakość definiowania pojęcia „bezpieczeństwo” sprawia, iż w literaturze przedmiotu próżno szukać jednej zwięzłej definicji²⁸. Zdaniem J. Stańczyka nie istnieje jedna, wspólnie uzgodniona i przyjęta definicja. Wychodzi

²¹ Zob. C. Znamierowski, *Szkoła prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa 1988, s. 80, 83.

²² Por. R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10.

²³ Zob. J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie...*, s. 17 za: *Słownik nauk społecznych (A Dictionary of the Social Science)*, Londyn 1964, s. 629.

²⁴ C.F. de Vaugelas, *Remarques sur langue française za: J. Delumeau, Skrzydła anioła, Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w dawnych czasach*, Warszawa 1998, s. 11.

²⁵ Szerzej: J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie...*, s. 17.

²⁶ Tamże, s. 18.

²⁷ Por. A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo, obrona narodowa i obronność [w:] Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, (red.) K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek, Bielsko-Biała 2007, s. 46.

²⁸ Tamże, s. 47.

się najczęściej od określenia go jako „wolności od zagrożeń, strachu lub ataku”, jak sformułował to w okresie międzywojennym Ch. Manning²⁹. Według J. Marcza jest to trudne ze względu „na (...) ogromny, wszechogarniający zakres kategorii bezpieczeństwa, bardzo trudny a chyba wręcz niemożliwy do zwięzłego opisanie i zdefiniowania”³⁰. W dzisiejszym świecie, bezpieczeństwo rozumiane jedynie jako brak zagrożeń, nie ma stanowić wyłącznie gwarancji fizycznego przetrwania lecz równocześnie zapewnić realizację minimum pozostałych potrzeb społecznych. Dlatego też tak istotne wydaje się szerokie pojmowanie bezpieczeństwa.

Wieloaspektowość bezpieczeństwa związana jest z subiektywną oceną zjawisk zachodzących wokół określonego podmiotu lub w nim samym. „Dopóki w jego ocenie zjawiska te mają niewielki negatywny wpływ na jego egzystencję, dopóty czuje się on bezpieczny. To, które niepokoje uzna za nieistotne zależy przede wszystkim od jego oceny własnych możliwości. A zatem bezpieczeństwo jawi się, jako kategoria rozmyta, bo istnienie pewnych obaw nie odbiera podmiotowi jego poczucia bezpieczeństwa. Drugim wymiarem rozmytości bezpieczeństwa jest niemożność jednoznacznego zakwalifikowania pewnej grupy obaw, czy też pewnego ich poziomu, jako naruszających poczucie bezpieczeństwa lub nie. W pewnych okolicznościach te same zjawiska, o takiej samej skali, będą zagrożeniami naruszającymi poczucie bezpieczeństwa, w innych zaś nie. Wobec powyższego należy stwierdzić, że pomiędzy brakiem bezpieczeństwa i pełnym bezpieczeństwem istnieje cała gama stanów pośrednich, często kwalifikowanych jako bezpieczeństwo adekwatne do poziomu rozwoju cywilizacyjnego, warunków społecznych i kulturowych. Bo (...) jest efektem postrzegania przez podmiot: rzeczywistości, a w niej samego siebie, w kontekście dalszego istnienia i rozwoju”³¹.

Na szczęście życie dostarcza coraz więcej przykładów wskazujących na to, że o bezpieczeństwie można również myśleć i mówić szerzej, postrzegając je w świetle wiedzy z różnych dyscyplin naukowych. Przyjmując taką perspektywę myślenia o bezpieczeństwie warto zwrócić uwagę na kilka kluczowych pojęć wykorzystywanych w badaniach problemów bezpieczeństwa. Te podstawowe pojęcia przydatne do opisywania i wyjaśniania faktów, procesów i zjawisk w sferze szeroko rozumianego bezpieczeństwa, to:

1. Podmiot, z punktu widzenia którego bezpieczeństwo jest analizowane.
2. Środowisko (otoczenie), dzięki któremu podmiot „przedłuża swoje trwanie” zaspokajając swoje podstawowe potrzeby, realizując interesy i osiągając określone cele i wartości.

²⁹ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie...*, s. 16.

³⁰ J. Marcza, *Współczesny charakter, potrzeby i organizacja bezpieczeństwa narodowego [w:] Wojskowe wsparcie władz cywilnych i społeczeństwa — założenia przygotowania i użycie*, (red.) W. Kitzler, A. Skrabacz, Warszawa 2004, s. 20.

³¹ J. Prońko, *Zarządzanie ryzykiem w obszarze bezpieczeństwa powszechnego*, Bielsko-Biała 2008, s. 103.

3. Relacje między podmiotem a jego otoczeniem (środowiskiem). Bardziej precyzyjnie mówiąc chodzi o relacje między podmiotami a różnymi rodzajami środowisk, w których (dzięki którym) podmioty żyją (trwają) w sytuacjach „normalnych”, ale także są w stanie przetrwać w sytuacjach trudnych, kryzysowych. Nie można wszakże zapominać o tym, że dzięki korzystnemu środowisku i własnej aktywności podmioty są w stanie się rozwijać. Jest to warunkiem ich długotrwałego trwania i skutecznego przetrwania w sytuacjach kryzysowych. W związku z tym w badaniach problemów bezpieczeństwa trudno byłoby pomijać pojęcie „kryzys”. Może być ono rozumiane — podobnie jak bezpieczeństwo — albo tylko wąsko i negatywnie, albo także szerzej, uwzględniając pozytywne ujęcie tego zjawiska³².

4. Ryzyko, towarzyszące wszelkim zmianom i rozwojowi, bez którego trudno wyobrazić sobie rozwój w wymiarze osobistym i strukturalnym.

Oczywiste jest, że pierwsze trzy elementy, czyli podmiot i jego otoczenie (środowisko) oraz relacje między podmiotem a jego środowiskiem są jakby „zanurzone” w czasie i w przestrzeni. Także ryzyko pojawia się najczęściej w relacjach między podmiotem a jego otoczeniem (środowiskiem) w trakcie „zarządzania” przez podmiot czasem (jako rodzajem zasobu) i przestrzenią, w której znajdują się inne rodzaje zasobów. W sposób najbardziej ogólny można przyjąć, że te „inne” rodzaje zasobów to: materia, energia i informacja. Są one ze sobą ściśle związane.

Jak wykazują dotychczasowe doświadczenia przedstawione wyżej podstawowe pojęcia i relacje między nimi okazują się przydatne w badaniach problemów bezpieczeństwa, nie tylko przy opisywaniu sytuacji bezpieczeństwa i przy wyjaśnianiu ich przyczyn (uwarunkowań), ale także przy próbie przewidywania rozwoju tej sytuacji i projektowania działań służących poprawie poziomu bezpieczeństwa.

Jak można zauważyć procesualnie rozumiane bezpieczeństwo dzieje się w czasie i przestrzeni. Najbardziej wyraziście widać to np. w odniesieniu do bezpieczeństwa ruchu drogowego³³. Warto pamiętać jednak o tym, że w tej swoistej czasoprzestrzeni żyją i funkcjonują także inne podmioty. Ich niedostrzeżenie lub niedocenianie w różnych sytuacjach życiowych, także w badaniach problemów bezpieczeństwa, nie sprzyja adekwatnemu odczytywaniu wyzwań, wykorzystywaniu szans i przeciwdziałaniu zagrożeniom.

Zarówno wyzwania, jak i szanse, ale także zagrożenia jawią się właśnie w relacjach między podmiotem a różnymi rodzajami środowisk³⁴ z określonym i zmieniającym się prawdopodobieństwem³⁵. W relacjach tych już na

³² M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2009, s. 106–119.

³³ Chociaż co roku na polskich drogach ginie średnio około 5 tys. osób, to czasem można mieć wrażenie, jakbyśmy się do tych liczb przyzwyczajali, co samo w sobie może stanowić poważne zagrożenie, szczególnie w sytuacji niżu demograficznego.

³⁴ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne...*, s. 74–79.

³⁵ Przydatność wiedzy z zakresu nauk ścisłych wydaje się tu nie do przecenienia.

etapie podejmowania decyzji do działania (albo zaniechania działań) pojawia się również ryzyko oraz związane z nim szanse i zagrożenia. W związku z tym posiadana przez dany podmiot wiedza i umiejętność adekwatnej oceny sytuacji oraz szacowania ryzyka, traktowane jako element jego kultury bezpieczeństwa, będą odgrywać coraz większą rolę w życiu człowieka, instytucji i organizacji. Warto w tym miejscu zauważyć, że ryzyko i ewentualne zagrożenia mogą być przez dany podmiot zmniejszane dzięki zastosowaniu różnego rodzaju systemów ochrony i obrony. Najbardziej wyraziście uwidacznia się to w odniesieniu do bezpieczeństwa zdrowotnego³⁶, ale także w innych obszarach bezpieczeństwa, np. publicznego, militarnego, informacyjnego.

Przywoływane dotychczas badania wskazują, że bezpieczeństwo jako fenomen psychospołeczny i organizacyjny (prakseologiczny), ma charakter: subiektywny i (lub) obiektywny³⁷. Jest ono traktowane jako jedna z podstawowych potrzeb i wartości danego podmiotu, a tym samym jeden z jego głównych celów. Te potrzeby, wartości i cele są realizowane oraz osiągnięte dzięki wspomnianym już właściwym relacjom między podmiotem a jego otoczeniem (środowiskiem)³⁸ i odpowiednim systemom bezpieczeństwa. Warto jednak zauważyć, że wspomniane wyżej relacje zmieniają się wraz z upływem czasu i zmianą miejsca podmiotu. Ważną rolę odgrywają wtedy: system wartości podmiotu i przestrzegane przez niego normy (zasady), ale także mądra aktywność (albo jej brak), przejawiana w różnych sferach życia i działalności człowieka, w różnych obszarach jego bezpieczeństwa.

Współczesny człowiek coraz częściej uświadamia sobie jednak, że nie może zapominać o jakości i trwałości środowiska naturalnego postrzeganego nie tylko „tu i teraz”, ale także w przyszłości, czyli — „gdzieś i kiedyś”. Zachowanie względnej harmonii między podmiotem i jego otoczeniem (środowiskiem) dzięki odpowiednim relacjom między nimi oraz zdolności do zrównoważonego rozwoju stanowi jeden z podstawowych warunków długotrwałego bezpieczeństwa podmiotu i jego środowiska³⁹.

Bezpieczeństwo może więc być rozumiane jako stan, czyli coś, co jest w danym miejscu i czasie, czyli jakby „zdjęcie zatrzymane w kadrze” przedstawiające sytuację bezpieczeństwa. Jednak o bezpieczeństwie można również myśleć jako o procesie, czyli o czymś, co się zmienia i staje się

³⁶ W październiku 2010 roku Transdyscyplinarne Centrum Badania Problemów Bezpieczeństwa im. prof. K. Bogdańskiego w Siedlcach zorganizowało „II Transdyscyplinarną konferencję poświęconą bezpieczeństwu zdrowotnemu w Polsce”, w której uczestniczyli przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, także przedstawiciele nauk ścisłych.

³⁷ D. Frei, Sicherheit. Grundfragen der Welt, Verlag W. Kolhammer, Stuttgart 1977.

³⁸ Najogólniej biorąc można tu wyróżnić takie rodzaje środowisk, jak: a) środowisko naturalne, w tym przyrodnicze, b) środowisko społeczne, c) środowisko kulturowe, a w nim: środowisko symboliczne (informacyjne), techniczne, technologiczne.

³⁹ W odniesieniu do środowiska przyrodniczego jest to dbałość o zachowanie ekosystemów i związaną z tym możliwość ich odnawiania się.

wraz z upływem czasu i (lub) zmianą miejsca w przestrzeni. W tym znaczeniu bezpieczeństwo możemy porównywać do dziejącej się akcji podczas wyświetlanego filmu — „filmu życia”.

Bezpieczeństwo to także skutek zachowań i działań podmiotu w jego środowisku (otoczeniu) albo braku aktywności (tzw. grzech zaniechania), rozpatrywany w czasoprzestrzeni (w określonym miejscu i czasie), będący efektem istnienia i jakości relacji (albo ich braku) między podmiotem a jego otoczeniem (środowiskiem). Skutek ten może być rozpatrywany nie tylko „tu i teraz”, ale także „gdzieś i kiedyś”, czyli w przyszłości.

Poszukując odpowiedzi na pytanie natury ogólnej — Do czego bezpieczeństwo służy? — możemy odpowiedzieć, że:

— do zapewnienia bytu (trwania) danego podmiotu w tzw. sytuacjach „normalnych”;

— do jego przetrwania (w sytuacjach trudnych, kryzysowych);

— do rozwoju (w sytuacjach „normalnych” i kryzysowych).

Zapewnienie trwania, przetrwania i rozwoju danego podmiotu oraz jego środowiska to trzy podstawowe funkcje bezpieczeństwa. W warunkach globalizacji bezpieczeństwo stanowi podstawowy czynnik decydujący o przyszłości gatunku *homo sapiens*, jednak tylko wtedy, kiedy będzie ono rozumiane nie tylko tak, jak się dotychczas najczęściej zdarza⁴⁰, czyli wąsko i negatywnie (jako brak zagrożeń), ale także uwzględniając potrzebę permanentnego rozwoju podmiotów⁴¹ w wymiarze osobistym i strukturalnym⁴². Trudno w tym zakresie przecenić rolę edukacji, ale także badań naukowych z wykorzystaniem adekwatnych do potrzeb metod.

Wielowymiarowość, wielopłaszczyznowość i wieloaspektowość bezpieczeństwa⁴³, jako ważnej kategorii w teoriach naukowych i praktyce życia społecznego, stanowi o jego niewątpliwym fenomenie. Dążność do precyzyjnego określenia kategorii bezpieczeństwa jest warunkiem poprawnego posługiwania się nią, a także formułowania perspektyw badawczych⁴⁴.

⁴⁰ A. Filippek, Poziom i charakter kultury bezpieczeństwa młodzieży akademickiej, Siedlce 2008.

⁴¹ J. Stańczyk, Współczesne pojmowanie..., R. Zięba, Kategoria bezpieczeństwa w naukach o stosunkach międzynarodowych [w:] Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w., (red.) D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, Warszawa 1997.

⁴² Filozofia bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego, (red.) R. Rosa, Warszawa 1993; J. Kunikowski, Wiedza i edukacja dla bezpieczeństwa, Warszawa 2002.

⁴³ Szerzej: J. Stańczyk, Wielowymiarowość bezpieczeństwa — zarys problematyki [w:] Bezpieczeństwo człowieka a proces wsparcia społecznego, (red.) J. Dębowski, E. Jarmoch, A.W. Świdorski, Siedlce 2007, s. 13–24.

⁴⁴ J. Stańczyk, Złożoność kategorii bezpieczeństwa — zarys problematyki [w:] Bezpieczeństwo człowieka..., s. 254–255.